

*K*ultūra
un
SABIEDRĪBA

Sigmund Freud

*K*ultur
und
GESELLSCHAFT

TEIL · II

Zigmunds Freids

Kultūra
un
SABIEDRĪBA

I I · D A Ļ A

No vācu valodas tulkojis
Igors Šuvajevs

ZVAIGZNE ABC

150 (075.4)

Fr 418

Aigara Truhina vāka dizains

Zigmunds Freids

KULTŪRA UN SABIEDRĪBA II DAĻA

Apgāda vadītāja *Vija Kūlbloka*

Tulkotājs un sastādītājs Dr. Phil. *Igoris Šuvajevs*

Tulkotāja redakcijā

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA,

K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010.

Red. nr. R-271.

Jelgavas tipogrāfija

Šis ir ar autortiesībām aizsargāts darbs, kura sagatavošanā ieguldīts liels radošais darbs un finanšu līdzekļi. Darba reproducēšana vai jebkāda cita neatļauta izmantošana ir autortiesību pārkāpums.

Par autortiesību pārkāpšanu ir paredzēta atbildība Krimināllikuma 148. pantā.

Saskaņā ar Autortiesību likuma 69.¹ pantu persona ir arī mantiski atbildīga

par visiem zaudējumiem un morālo kaitējumu, kuru tā radījusi ar autortiesību pārkāpšanu.

© Tulkojums latviešu valodā, priekšvārds, bibliogrāfija, komentāri, rādītāji, Igoris Šuvajevs, 2016

© Literārā apdare, mākslinieciskais noformējums, izdevums latviešu valodā,

Apgāds Zvaigzne ABC, 2016

ISBN 978-9934-0-6123-3

Saturs

II daļa

Dvēseles daudzslāņainība. I. Šuvajevs	7
Totēms un tabu	13
Priekšvārds	15
Priekšvārds izdevumam ivritā	17
I. Incesta bieds	18
II. Tabu un jūtu ierosu ambivalence	35
III. Animisms, maģija un domu visvarenība	89
IV. Totēmisma infantilā atgriešanās	114
Kādas ilūzijas nākotne	177
Bibliogrāfija	230
Komenāri	241
Pesronu rādītājs	266

Dvēseles daudzslāņainība

Igors Šuvajevs

Pēc darba “Totēms un tabu” publicēšanas Freids, kā jau tas viņam ierasts, nav ar to īpaši apmierināts. Un vienlaikus Freids atzīmē, ka tas ir viņa labākais darbs, kas publicēts pēc traktāta “Sapņa interpretācija”. Kas ir šis darbs, kurš piedzīvojis visnotaļ atšķirīgas receptijas?

Var izšķirt vismaz divus receptijas veidus: pozitīvistisko un romantisko. Pozitīvistiskajā receptijā var izšķirt divus aspektus: psihoanalītisko un etnoloģisko. Psihoanalītiskā receptija ir daudzveidīga, tomēr ilgstoši dominē nostāja, kuru var formulēt kā psihoanalītisko atziņu ekstrapolēšanu uz citām jomām. Principā tās ir divas jomas, proti, etnoloģija (antropoloģija) un vēsture. Visai bieži tiek pieņemts, ka darbā “Totēms un tabu” runa ir par kaut ko agrīnu, sākotnēju. Tā var uztvert šo darbu, taču nevajadzētu aizmirst, ka vēsturnieki visai vēlu ir ko mācījušies no psihoanalīzes, kaut arī bieži izmanto tādus konceptus kā intereses, vēlmes, ilgas u. tml. Ekstrapolācijā var saskatīt psihoanalīzes imperiālos centienus, mēģinājumus paplašināt psihoanalītiski pētāmo lauku, vienlaikus nostiprinot psihoanalīzes zinātnisko statusu. Par šo pētāmo lauku tiek uzskatīts tas, kas šķietami iederas etnoloģijā (antropoloģijā). Darbs tiek uztverts kā izstrādne par kultūru un sabiedrību (primitīvu, agrīnu, eksotisku u. tml.), kā psihoanalīzes hipotēžu pārbaude. Nav grūti pierādīt šādu centienu neveiksmīgumu vai nepamatotību. Turklāt dažkārt tā rīkojas arī paši psihoanalītiķi, atsakoties no šādiem mēģinājumiem.

Darbu "Totēms un tabu" var skatīt kā etnoloģisku izstrādni. Etnoloģiskā (antropoloģiskā) materiāla konceptualizēšana ir problemātiska, jo bieži noveco jau pašas disciplīnas ietvaros. Tāpēc Freida darbs nereti tiek uzskatīts par etnoloģiski novecojušu. Tomēr pastāv arī etnologi (antropologi), kuri ņem vērā Freida darbu, gūst tajā jaunas ierosmes. Un tie nepavisam nav mazpazīstami pētnieki un domātāji. Atliek vien nosaukt dažus: Alfreds Krēbers, Bronislavs Maļinovskis, Margareta Mīda, Klods Levī-Stross, Renē Žirārs. Katrā ziņā Freida darbs sniedz vērtīgus un dažkārt pat nenovērtētus impulsus etnoloģijai (antropoloģijai). Līdztekus veidojas arī produktīva sadarbība, tiek veidotas tādas disciplīnas kā etnopsihoanalīze, etnopsihiatrija, psihoanalītiskā etnoloģija jeb antropoloģija, kultūrantropoloģija u. c.

Otrs recepcijas veids ir romantiskais. Tajā galvenais ir dabiskais, dabīgais, centieni to atgūt, pirmsākumu meklējumi un apliecinājumi. Kultūra tiek uztverta kā kaut kas atsvešināts vai uzspiests. Atsvabinoties no tā visa, cer pārvarēt visdažādākās aiztures. Primitīvajiem, pirmatnējiem dabas cilvēkiem (kopumā to var iekļaut "labā mežoņa" konceptā) neesot raksturīgas šādas aiztures. Viens no šāda recepcijas veida izcilākajiem pārstāvjiem (kaut vai darbā "Jāzeps un viņa brāļi") ir Tomass Manns, kuru pats Freids piepulcē vācu romantisma tradīcijai. Šāda recepcija norisinās atdzimstošā jeb jaunradītā nacionālisma un plaukstošā rasisma kontekstā. Jau Freida dzīves laikā šādi "primitīvie" tiek saskatīti Eiropas austrumos. Iesākumā tie figurē ebreju veidolā, taču laika gaitā viņi tikai multiplicējas.

Freida darbā ievijas gan privātais, gan sociālais un psihoanalītiskais konteksts. Sociālo jeb kultūrvēsturisko kontekstu var ietvert simboliskajā formulējumā "Vakarzemes noriets". Ierastā pasaule iet bojā vai arī to ir nepieciešams sagraut, lai radītu jaunu pasauli. Revolūcija, karš, visdažādākās masveida kustības ir vienlaikus bieds un cerība. Savukārt nedrošība vedina rast stingru kārtību (ko iemieso vadonis) vai viennozīmīgu patiesību. Šāda patiesība

ir rodama par visām varēm, pat ja nākas nest “intelekta upuri”, kā izsakās Makss Vēbers. Freids gan šādai upurēšanai nav gatavs.

Freids nepieņem arī Karla Gustava Junga “upuri”, pats Junga drīz vien tiek “upurēts” psihoanalītiskās kustības labad, tās rindu tīrības uzturēšanai. Freida darbā ievijas izskaidrošanās ar Jungu, ar viņa teorētiskajiem jauninājumiem, kas iezīmējas Junga libido traktējuma sadaļā “Upuris”. Tā ir izskaidrošanās ar “ārisko”, “religisko”. Freida darbā ieskanas arī visnotaļ personiski motīvi. Traktāta “Sapņa interpretācija” fonā ir tēva nāve, bet darba “Totēms un tabu” – brāļa nāve. Priekšvārdu Freids uzraksta divu brāļu dibinātajā Romā. No Romas Freids nosūta arī atklātņi ar Tita arku, kurā atainota tempļa sagrāve, un uzrakstu “Ebrejs to izturēs!”. Savukārt darba “Totēms un tabu” izdevums ivritā iezīmē Freida izskaidrošanos ar ebrejisko. Privātais ir cieši savijies ar kultūrvēsturisko.

Darbā ir jaušams arī psihoanalītiskais fons, kuru nevar reducēt tikai uz teorētisko kontekstu. Psihoanalītiskā kustība vērsas plašumā, un šī kustība ir visnotaļ militanta, taču tajā iezīmējas arī institucionalizācija, kas vēlāk izvēršas psihoanalītiskajā birokrātijā. Tiek iecerēta un izveidota Slepēna komiteja, tiek gādāts par psihoanalītiķu rindu tīrību utt. Psihoanalīzes institucionalizācija iezīmē tās subversitātes beigas, nodrošinot shizmas, monopoli-zēšanu, kolaboracionismu, konformizēšanos utt. Tas ļauj skatīt Freida darbu nevis kā “mežoņu” atainojumu vēstures sākotnē, bet kā stāstu par mūsdienu “mežoņiem”, norisinoties institucionalizācijai. Iespējams pat, ka, rakstot šo darbu, Freids centies sevi atturēt no vēlmes kļūt par (psihoanalītisko) pirtēvu. Var gan arī pieļaut, ka tas ir mēģinājums rast atbildi uz jautājumu par dzīvi beztēvu sabiedrībā.

Freida darbā “Totēms un tabu” var fiksēt vismaz septiņas dimensijas. Pirmkārt, kultūra Freida skatījumā ir erosa transfigurācija, transformējot libido. Freids nepavisam dvēseles norišu sākumu nesaredz ģimenē; ģimene drīzāk jau pretojas kultūras erotismam. Vienlaikus gan arī kultūra figurē kā aizliegumi,

priekšraksti. Otrkārt, Freids relatīvē patoloģisko gluži tāpat kā pretstatu starp arhaisko un mūsdienīgo. Normālais un anormālais ir faktiskota fikcija. Slimība nav vienkārši patoloģiskais, aizmirstot par slimo un viņa būšanu. Pastāv ikdienas patoloģija, kas nepavisam nav slimība; slimības bieži vien tiek producētas, to pastāvēšanā ir svarīgas kā zināšanas, tā arī vara. Taču tas nenozīmē, ka nepastāv arī kaut kas tāds kā slimā būšana vai slimības. Relatīvejot arhaisko un mūsdienīgo, nepavisam netiek uzstāts, ka nepastāv nekas arhaiska reliкта vai atdzīvojušā nozīmē. Taču Freids neveido nekādu reliktoloģiju.

Treškārt, Freida risinājumā iezīmējas tas, ko var dēvēt par varas patoloģiju jeb kundzību. Šī patoloģija ir vienpusējas varas attiecības, kas nodrošina ambivalentu attieksmi, kurā savijas iekāre, ilgas, riebums un pretīgums. Turklāt kundzība nav iespējama bez atvarošanas un vardarbības, tikai atvarošana nodrošina kundzību. Tai ir nepieciešama pretošanās, fascinācija un riebums, tai ir nepieciešami totēmi, tabu, kā arī izlādēšanās. Un izlādēšanās var būt ļoti atšķirīga (kaut vai sporta spēļu vai nacionālu svinību formā), savukārt atvarotajiem kļūst nepieciešama, piemēram, graušana, dzeršana, drogu lietošana, ko kundzības ietvaros var pasludināt par delikventu uzvedību vai individuālu slimību.

Ceturtkārt, varas patoloģija iezīmē arī neapzinātības vairošanu. Uzskatāmi tas figurē visdažādākajās revolūcijās – vardarbīgos aktos, kurus par tādiem neuzskata vai arī pieņem kā vēsturisku nepieciešamību. To var formulēt kā pāreju no vecā uz jauno, kura nav iespējama bez “tēva nogalināšanas”. “Tēva” kārtība tiek sagrauta un iznīcināta, taču jaunajā kārtībā drīz vien atgriežas iepriekšējā. Savukārt vardarbīgais akts tiek padarīts par nebijušu, un šādi rodas jauna neapzinātība. Vairojas jauni tabu un totēmismi, jaunas identifikācijas un vardarbības modifikācijas. Teiktais attiecas arī uz tā sauktajām maigajām revolūcijām (samtainām, dziesmotām u. tml.), kuru neapzinātība varbūt pat ir lielāka par iepriekšējām revolūcijām ar to atklāto vardarbību.

Piektkārt, Freids iezīmē hierarhijas veidošanos. “Tēva nogalināšana” gan pieļauj demokratizāciju, taču tā drīz vien izvēršas jaunā hierarhijā, proti, jaunā “svētā kārtībā”. Laika gaitā “cīnītāji” (cīnītāji pret kādreizējo kārtību) tikai vairojas, ikviens jūtas aicināts “pielikt savu roku” jaunās pasaules tapšanas sākumam. Vienlaikus hierarhija ir varas patoloģijas nodrošināšana. Tā ir gan iepriekšējo institūciju – “stabilo masu” – pārmantošana, gan jaunu veidošana. Savukārt tās dalībniekiem neiztikt bez dvēseles dzīvi raksturojošā regresa, fiksācijas u. tml. Savijumā ar atvarošanu tas bieži vien izpaužas kā infantilizācija.

Sestkārt, Freids raksta par tēva sindromu, kas var izpausties arī kā paaudžu konflikts. Tas var izvērsties kā centieni veidot bez-tēva sabiedrību vai mēģinājumi dzīvot pēc tēva (vai Dieva) nāves. Priekšplānā šādā dzīvesvedumā ilgstoši ir bijuši “brāļi”, atstājot novārtā “māsu” veikumu. Nereti gan viņas ir revolucionārākas par “brāļiem”. Taču jaunajā situācijā atkal uzrodas divējās prasības: “Neesi kā tēvs” un “Esi kā tēvs”. Un “tēva” nepieļaušana tikai pastiprina ambivalenci. Septītkārt, Freida darbs neļauj atstāt bez ievērības arī pašas psihoanalīzes totēmismu un tabuizāciju. Un visuzskatāmāk tas izpaužas psihoanalīzes medicinizācijā.

Darbu “Totēms un tabu” var uztvert kā darbu par sākumiem vai sākotni. Taču Freids raksta par aizvēsturisko, aizlaicisko. Viņš gan atsaucas uz “filoģenētisko bērnību” un piesauc rekapitulācijas likumu vai norāda uz arhaisko mantojumu. Tomēr svarīgāks laikam ir dvēseles koncepts, saistībā ar kuru viņš raksta par “psihisko apģērbu” vai “kultūras psihisko inventāru”. Freida metode drīzāk ir dēvējama par ģenealoģisku.

Dvēsele ir habitāts, bet cilvēks ir tās habitators, iemītnieks. Dvēsele ir mājoklis vai pilsēta (Freids dvēseli salīdzina ar Mūžīgo pilsētu, proti, Romu), kurā psihiskajā aspektā nekas neiet zudumā. Starp citu, arī Jungs dvēseli salīdzina ar ēku, kurā atklājas dažādi vēsturiski veidojumi. Jungs pieļauj to naturālu identificēšanu, savukārt Freids piedāvā to arheoloģisku, ģenealoģisku izpēti.

To var izprast kā dvēseles atkailināšanu, par kuru savulaik ir rakstījis jau Platons.

Habitātu var izprast naturāli. Taču Freidam “dvēseles slāņi” vai dvēseles dzīles ir metaforisks apzīmējums. Freids tiecas saprast dvēselisko, nereducējot to uz naturālām vai spirituālām norisēm. Dvēseli raksturo lietišķas, priekšmetiskas struktūras, kuras var tradēt, kuras var izvērsties pašdarbīgos tehnosos un tehnoloģijās. Turklāt jāņem vērā, ka “habitāts” ir arī dispozīcija, konstitūcija jeb satversme, ka *habitus* viena no nozīmēm ir “āriene”. Taču nošķirums starp iekšējo un ārējo nepastāv, kaut gan bez tā izmantošanas laikam nevar iztikt. Dvēsele ir habitāts, ko raksturo dažādas bezapziņas: individuāla, kolektīva, sociāla, nacionāla, kulturāla u. tml. Un šajā ziņā habitators dzīvo apvērsto, pārvērsto formu ietvarā. Mājoklis ir mitekklis, kurā viņš pats nav saimnieks. Savukārt dvēseles atkailināšana jeb tās slāņu atsegšana līdzinās sīpola lobīšanai. Tikai nevajag aizmirst, ka dvēsele nav sīpols.

Freida izstrādnes pieļauj, ka iespējami arī dvēseles slāņu nogrūvumi vai erozija. Visskaidrāk Freids to ir atainojis darbos “Laikmetīgi par karu un nāvi” un “Īgnums kultūrā”. Taču no Freida darbiem izriet, ka dažkārt mūsdienīgie ir pat senāki par arhaiskajiem. Nevajadzētu aizmirst arī darbu “Kādas ilūzijas nākotne”, kurā skatīta iluzorās eksistences veidošanās un uzturēšana. Ilūzijas nav maldi, tajās iekļaujas vēlamais, pastāvošās zināšanas u. tml. Ilūzijas ir sava veida priekšpriedumi vai aizspriedumi. Šādi gan iezīmējas arī jautājums par vismaz divu veidu zināšanām, proti, zināšanām, ar kurām dzīvo, un zināšanām, kurās dzīvo. Taču tas neatceļ jautājumu par apvērstajām formām, kuru ietvaros pastāv cilvēks. Un tas ir jautājums, vai cilvēks dvēselē ir pats vai arī viņš mitinās veidojumā “mitekklis”, ko laikam jau iluzori dēvē par dvēseli.